

KIVIZSGÁLÁS

Egy zűrzavaros történet „álnok” szereplőkkel

Írásomban az ötvenes évek székelyföldi társadalma fölötti uralomgyakorlásban használt hatalmi eszközt, a *kivizsgálást* mutatom be. Először az eseménytípus általános modelljét vázolom, majd egy konkrét példát elemzek. Szeretném felhívni a figyelmet egy jól hasznosítható forrástípusra a korabeli társadalmi viszonylatok felfejtésében. Vizsgálatom középpontjában a társadalmi erőviszonyok és szereplők változó stratégiáinak megismerése és a hatalmi központok, valamint a helyi társadalmak közti kapcsolatok feltárása áll.

Általános modell

A kivizsgálás és más ezzel rokonítható eljárások, mint pl. a párttagok és a szocialista szektorban dolgozó szakmai csoportok (pl. tanügyi alkalmazottak) időszakos „verifikálása”, a hatalmi technikák készletében az ellenőrzés és uralomgyakorlás eszközei voltak. Az 1953/4012. sz. minisztertanácsi határozat a dolgozók kéréseinek és panaszainak elintézéséről rendelkezett, ezek kivizsgálása és intézkedések foganatosítása a tartományi és rajoni állami szerveknek kötelező volt. A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsának keretében is létrehozták az említett MTH előírásai alapján „A dolgozók panaszainak és észrevételeinek megoldásával foglalkozó irodá”-t, ahová olykor a rajoni intézményeket megkerülve érkeztek a falvakból, kisvárosokból a feljelentések. A rajoni néptanácsoknál a „Viszálymegoldó Bizottság”-ok foglalkoztak a panaszok és a konfliktusok kivizsgálásával. Hasonló bizottságok a községi néptanácsok kereteiben is működtek.

A kivizsgálások általában a tartományi panaszirodához, vagy a rajoni néptanács különböző osztályaihoz beérkező írott vagy szóbeli feljelentések nyomán kezdődtek, de a sajtó is kezdeményezhetett ilyen eljárásokat. Az Udvarhely rajoni kivizsgálási esetekről 1956-ból fennmaradt egy dosszié. Ebben 32 olyan esetről tudósítanak a különböző jegyzőkönyvek, „referátok”, amelyek megoldását a rajoni kivizsgáló bizottságoktól várták a feljelentők. E források alapján a kivizsgálás, mint lokális változatok sorozatban különböző helyszíneken, konkrét tér- és időparaméterekkel meghatározott, változó számú és státuszú szereplők interakcióiban megvalósuló esemény írható le. Az eseményekben érintett szereplők kölcsönviszonyaikat tekintve három csoportba sorolhatók: feljelentők, feljelentettek és kivizsgálók. Ez utóbbiak a hatalmi intézmények képviselői a szerephierarchiában az előbbi két csoport fölött álltak. A feljelentők lehettek magánszemélyek vagy valamilyen testület, intézmény tagjai: pl. a helyi pártalapszervezet, vagy a milícia emberei.

A feljelentés lehetett névtelen is, ezeket is ki kellett vizsgálni, de érkezhettek a sajtóból is. Például az *Előre* (a Román Népköztársaság Néptanácsainak lapja) szerkesztősége 1955. december 21-én az alábbi levelet küldte az Udvarhely rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának: „Kedves elvtársak! Tudomásunkra jutott, hogy Dávid Imre lövétei lakos rendszeresen lop a vlahicai vasgyárból. A nyáron 10 zsák cementet lopott a vasgyártól. A lakosok jelentették a miliciának és a végrehajtó bizottság elnökének, azonban mindeddig semmilyen intézkedést nem fogantatosítottak. Kérjük írják meg, hogy mi a helyzet ebben az ügyben. Elvtársi üdvözléssel: Előre levelezési osztály.”¹

A Román Munkáspárt Politbürojának egyik határozata értelmében sajtó által feltárt törvény- és szabálysértő esetekről fogantatosított intézkedésekről az érintett intézmények vezetőinek

---

1 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 4. f. Az *Előre* a Román Népköztársaság Néptanácsainak Bukarestben megjelenő lapja.

kötelezően választ kellett adni. „A sajtólevelezők bírálatát közlő levelekre minden párt és állami szerv, valamint bármilyen intézmény köteles az újságnak két héten belül válaszolni. A válaszban fel kell tüntetni a vizsgálat eredményeit és a hozott intézkedéseket.”² Más alkalmakkor a sajtóban megjelenő leleplező cikkek nyomán kezdődtek kivizsgálások. Az Előre 1956. június 25-i számában megjelent *Kiskirály, vagy néptanácsi elnök?* c. írás nyomán kezdődő rajoni kivizsgálás után leváltották a cikkben bírált székelyudvarhelyi néptanácselnököt.

A feljelentettek igen eltérő társadalmi pozíciójú egyének, általában azonban a szocialista szektor alkalmazottai, a hatalmi apparátus alsóbb szintjein dolgozó hivatalnokok, vagy intézményekbe beválasztott személyek és osztályidegennek tekintett „elemek” (kulákok, kispolgári származású értelmiségiek, hivatalnokok). A feljelentések tárgya leggyakrabban: a köztulajdon hűtlen kezelése, jogtalanak tekintett anyagi előnyszerzés, hivatali hanyagság, a kommunista ideológiában tiltott társadalmi viselkedés, az önálló gazdasági tevékenység. Az előbbiekhöz tartozott például a rendszer bírálata vagy a kapcsolattartás osztályidegen társadalmi szereplőkkel (papokkal, kulákokkal), az utóbbiba a vállalkozói tevékenység, kereskedés, bérmunkások alkalmazása.³

A feljelentések nyomán lefolytatott kivizsgálás a hatalmi intézmények hatásköre volt: a tartományi vagy rajoni néptanács különböző osztályainak tagjaiból szervezett bizottságok végezték. Mivel személyi vétségek, felelőségek megállapításáról volt szó, a személyzeti osztály főnöke a kivizsgáló bizottságok állandó tagja volt. Mellette a különböző vizsgálati területekért felelős rajoni ügyosztályok – tanügyi, mezőgazdasági, kereskedelmi, stb. –, vezetői, illetve más rajoni hivatalnokok, felügyelők, pártbizottsági tagok vettek részt a kivizsgáló bizottságokban.

---

2 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 52. f. Az idézett határozatrészlet szerepelt az *Előre* levelezési osztályának fejléces papírjain.

3 A feljelentések leggyakoribb tárgyait a fennebbi, 1956-ban összeállított dossziéből idézzük.

Az esetenként kinevezett bizottságok kiszálltak a helyszínre, kihallgatták, szembesítették az érintetteket – feljelentőket, feljelentetteket és a feladott tanukat –, lejegyezték a beismerő vallomásokat, illetve nyilatkozatokat. A bizottság kihallgathatott, kikérdezhetett más szereplőket is, pl. a helyi pártalapszervezet tagjait, helyi intézmények vezetőit. Végül a kivizsgáló bizottság a rajoni végrehajtó bizottság felé felterjesztett jelentésekben konklúziók, javaslatok és szankciók megfogalmazásával fejezte be munkáját. A javasolt büntetések, megrovások alkalmazása már nem a kivizsgáló bizottság, hanem – a pártbizottsági feldolgozás után – a rajoni végrehajtó bizottság hatáskörébe tartozott.

Esetrekonstrukció

Helyszín és szereplők

1956 márciusában két feljelentés érkezett az Udvarhely rajoni Néptanács Káder Osztályára a rajonhoz nemrég átcsatolt Hegyes faluból [a történetben minden adat megfelel a forrásokban olvashatóknak, kivéve a személy- és helységneveket – O. S.]. A falunak ekkor 760 magyar lakosa volt. A rajonizálás idején (1950) Hegyest először Sztálin Tartomány Kőhalom rajonjához osztották be, később, a MAT létrehozása után, 1953 augusztusában Udvarhely rajonhoz csatolták. [Ennek a határhelyzetnek szerepe lesz az eseményekben is. – O. S.].

A feljelentéseket egy öttagú helyi feljelentő csoport a hegyesi tanító ellen íratta. Az első március 1-jei, a második, március 13-i keltezésű. A két feljelentés közötti időszakban a rajoni illetékesek nem indították meg a kivizsgálást. Az öttagú feljelentő csoportban a helyi pártalapszervezet titkára, két néptanácsi képviselő, egy falufelélő⁴ és egy párttagjelölt volt. Később a kivizsgálás kiderítette, hogy mind az öten rokonok voltak.

---

4 A falufelélősök nem választott, hanem kinevezett, a hatalmi intézmények és a helyi társadalmak közötti közvetítő szerepre kizemelt személyek voltak azokban a kisebb falvakban, amelyek adminisztratív szempontból a nagyobb községköz-

Március 17-én és április 12-én két kivizsgálási akcióra került sor a faluban. A rajoni székhelyről kiszállt kivizsgáló bizottság első alkalommal 8 órás kihallgatást, kikérdezést és nyilatkozat íratást folytatott. A második alkalom is hasonló, vagy még hosszabb lehetett, a kikérdezettek és a felvett nyilatkozatok számából ítélve. Ezt a helyszíni tájékozódást a bizottság kiegészítette a feljelentett tanító és a községi néptanács elnökének kihallgatásával a rajoni néptanács székhelyén. A bizottság április 13-án összeállította a kivizsgálási jegyzőkönyvet – mellékelve a tanúként kihallgatott 9 ember nyilatkozatait –, és javaslatokat tett a rajoni vb-nek a faluban a feljelentés nyomán kialakult helyzet rendezésére.

A kivizsgálásban érintett személyek tehát: az öt helyi feljelentő; az első kivizsgáláskor kéttagú, a második kiszálláskor háromtagú rajoni bizottság, amelyet a rajoni személyzeti osztály főnöke vezetett; a feljelentett tanító és más helyi párttagok, falusiak, akiket a feljelentésbe foglalt vádakraól kérdeztek ki a rajoni bizottság tagjai.

Társadalmi kontextus – a feljelentések tárgya

Ismeretes, hogy történetünk idején már hét éve zajlott a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata, a kollektivizálás. A kommunista hatalom a gazdasági és társadalmi elnyomás változatos eszközeivel sajátította ki a falusi társadalom erőforrásait és a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítására törekedett. Történetünk színhelyén ekkor még nem alakult meg a szocialista termelőszervezet, a feljelentések idején próbálkozott a rajoni vezetés a magántermelők társulásba szervezésével. A helyi tanító fontos közéleti szereplő: néptanácsi képviselő, a kulturális élet szervezője, de részt vesz a mezőgazdaság szocialista átalakítását támogató propagandában, sőt az állami beszolgáltatási tervek teljesítése érdekében felvilágosító, meggyőző munkát is végez. A

---

pontokhoz tartoztak. Rendszerint tekintélynek örvendő és politikailag megbízhatónak tartott egyéneket neveztek ki a községi végrehajtó bizottságok. A falufelélősök gyakran a hatalmi szándékok ellenében, a helyi érdekek védelmében léptek fel.

falu Udvarhely rajonhoz csatolása előtti időszakban is községi képviselő és végrehajtó bizottsági tag volt. A társulás szervezését kezdeményező falugyűlésen ő olvasta fel a szervezeti alapszabályzatot. Már hat éve élt családjával a faluban, annak ellenére, hogy politikai tevékenységet is végzett, széleskörű támogató kapcsolat-hálózata volt: a kivizsgálás megállapította, hogy „intézkerti a falu ügyes-bajos dolgait, sok a komája és még fogorvosi tevékenysége is van.”

Az öttagú feljelentő csoport mindkét feljelentésben a tanítót vádolta és „azonnali elhelyezését” kérték a rajoni káderosztálytól. A feljelentésekben megfogalmazott vádpontok: „1. A szövetkezetben kijelentette több dolgozó előtt, hogy ne menjenek gyűlésbe, mert ott a társulás szervezéséről lesz szó. 2. Kapcsolatot tart fenn egy Sztálin Tartományi képviselővel és abban jár, hogy a falut csatolják vissza Kőhalom rajonhoz, hogy ebből neki haszna legyen és az ellene felmerült vádaktól megszabaduljon. A falu dolgozóit arra buzdítja, hogy majd március 18-án, amikor Berszán elvtárs a faluba jön, mindenki menjen el a gyűlésbe, mert a falunak érdeke hogy beadás szempontjából kerüljön a 6-dik kategóriába, azt azonban hangsúlyozta, hogy őt ne keverjék bele a dologba, mert ezért Udvarhelyről támadni fogják. 3. Malackereskedéssel foglalkozott. 4. Nem fogadja el a helyi pártalapszervezet irányítását. 5. A kulákság alól felmentett egyéneknek azt mondja, hogy neki köszönhetik a felmentésüket. A tanító olyan kijelentéseket is tett, hogy a helyi képviselők elintézhetik, hogy a kvótát csökkentsék. 6. a 308-as földön termelt kukoricát saját lakására vitette és saját céljaira használta fel. 7. Azt a kijelentést tette, hogy ő a kulákokat is elbűjtatta, amikor ment a bizottság kérni a beszolgáltatást az 1954-évi akció alkalmával. Megmondotta, hogy mit kell tegyenek amikor kérik a beadást, mondják, hogy a könyvet elvitték, hogy rendezzék a beadást és közbe tegyék el a könyvet. 8. A felnőtt bál alkalmával, amikor az elnök kijelentette, hogy a kulákoknak nincs keresnivalójuk a kultúrotthonba, a tanító azt a kijelentést tette, hogy joguk van ott maradni. 9. az állatösszeírás előtt két kecskét

az apaállat gondozónak adta, majd az állatösszeírás után újból haza vitte.”⁵

A feljelentők szerint a tanító a falu népének egy részét „úgy elámította, hogy a nép szinte érdeklődéssel várja az átszakadást” – vagyis a szomszédos Kóhalom rajonhoz való visszacsatolást. Kéri a rajoni végrehajtó bizottságot, hogy „ennek az embernek azonnali elhelyezését alkalmazzák, mivel mindenféle téren bomlasztó munkát végez, ezzel az emberrel nem lehet szocialista szektort építeni, árulkodik az alapszervezetről az embereknek úgy, hogy szinte félünk már gyűlést tartani, vagy valamiről beszélni, mert egyeseket az alapszervezetből is elámított úgy, hogy nem tudunk tiszta munkát végezni, tehát vagy marad a faluban, vagy pedig mi többet nem tudunk semmi munkát kifejtetni [...] szeretnénk ha mielőbb megtörténne az elhelyezése [...] a munkája nem ér semmit, a tanítást nem végzi rendesen az iskolába, egyszóval mindent elhanyagol ami az állam érdekét szolgálná [...] kérjük a Pártbizottságot, hogy ezen kérésünket terjesszék rövid időn belül az illetékes helyre.”⁶ A feljelentők azzal zárták beadványukat, hogy ha a rajoni vezetők „nem tudnak semmit se csinálni akkor a tartományhoz fordulunk mert már részünkre minden perc késő.”⁷

A kivizsgálás

A kivizsgáló bizottság először március 17-én jelent meg a helyszínen, de ezen a napon a feljelentő személyek egyike sem tartózkodott a faluban. Mind az öten a szomszédos Kóhalom rajon székhelyére utaztak, csak a bizottság távozása után „este háromnegyed nyolckor tértek vissza, minthogy a falu vezetői feltehető, hogy ez alkalommal is az átcsatolás érdekében jártak” – állapították meg a jegyzőkönyvben. Valószínűleg a feljelentők távolléte miatt és az újabb kivizsgálási kérés okán került sor a rajoni hivatalnokok második kiszállítására, április 12-én.

5 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 70. f.

6 Uo. 73–74. f.

7 Uo. 74. f.

Az első kivizsgálás nyolc órás kikérdezést és 9 személlyel nyilatkozatok íratását jelentette. A bizottság kihallgatta a tanítót és azokat a személyeket, akiket a feljelentők tanúként feladtak. Valamennyiükkel nyilatkozatot íratnak, de rajtuk kívül más személyek kikérdezésére is sor került. A kérdezettek a bizottság előtt úgy nyilatkoztak, hogy nem tudnak a feljelentésben foglalt egyes vádakról, másokat meg nem tartottak valóságosnak. Például a községi néptanácselnök, aki aláírta az első feljelentést, a kivizsgálók előtt azt nyilatkozta, hogy ezek a vádak nem igazak, „a kérdésre, hogyha nem igaz miért írta alá a feljelentést Pál Sándor a néptanács elnöke kijelentette, hogy a jelentést Gábor elvtárs, az instruktorkészítette el és ő is csak aláírta gondolva, hogy megfelel a valóságnak.”⁸ Ezzel a kijelentéssel újabb – addig háttérben maradó – szereplő került a kivizsgálók figyelmébe: a községi „terep instruktorkészítette elvtárs.” A helyi párt-alapszervezeti tagok kikérdezése nyomán kiderült, hogy az aktivista személyes ellentétben állt a tanítóval, akinek a feleségével egy bál alkalmával „igen sokat táncolt, tánc után pedig az ölébe ültette majd kihívta és valamilyen céllal hívta félre a kertben erről a bálozók értesítettek a tanítót, ennek következtében a tanító állítólag meg is verte a feleségét, ezt több párttagtól tudtuk meg.”⁹ Az első kivizsgálás azzal végződött, hogy a tanítót szembesítették a helyi pártalapszervezet büroájával és a bizottság kérte „hogy mondják meg hogy látják a tanító tévedését, mutassanak rá fennállnak-e ezek a hibák.” A bíró tagok azonban „erre szót sem szoltak többszöri biztatásunkra sem. Miután a tanító elvtárs eltávozott azután sem volt más mondanivalójuk, csakhogy a falu 90%-a a tanító mellett van. A fentiek alapján megállapítottuk, hogy a feljelentés személyi bosszúból történt.”¹⁰

A tanítót két nappal később berendelték a rajoni néptanácsához, ahol újabb kiegészítő nyilatkozattal jelent meg, és elmondta, hogy

---

8 Uo. 71. f.

9 Uo. 77. f.

10 Uo.

az alapszervezeti titkár (aki szintén aláírta a feljelentést és a kivizsgálás napján Kőhalom rajonban volt) arra biztatta, „hogy ne hagyja magát, mert az egész feljelentés amit maga ellen tettek személyi bosszú. Semmi sem igaz, én ezekről nem tudok semmit, kérjen új kivizsgálást, ha innen el akarják tenni.”¹¹

A második kivizsgálást vélhetően jobban előkészítették; ekkor minden érintett személy jelen volt a faluban. A kivizsgáló bizottság is három főre gyarapodott: a káderosztály vezetője és a tanfelügyelő mellé bevonták a rajoni pártbizottság tanügyi felelősét is. Alább e második kivizsgálás jegyzőkönyvéből idézzük a vádakat, illetve cáfolataikat.

A tanúként kérdezettek és a feljelentést aláíró személyek vallomásai csak részben, vagy egyáltalán nem támasztották alá a feljelentésben szereplő vádpontokat. A vallomást tevők a kihallgatások során ezeknek új értelmezéseivel és helyzetfüggő magyarázataival álltak elő.

1. (A társulás ellenzéséről): „Bíró Istvánt kihallgatva mely szerint a tanító annyit mondott a dolgozóknak a szövetkezetben amikor azt kérdezték hogy milyen gyűlés lesz, hogy valószínű a társulásról lesz gyűlés [...] A kérdés tisztázása érdekében Sipos Andor képviselőt is kihallgattuk akinek felolvastuk a feljelentés pontos szövegét, minek utána kijelentette hogy a tanító valóban nem mondotta azt, hogy ne menjenek a gyűlésbe, csak annyit mondott, hogy a gyűlés társulásról lesz. A nyilatkozatokat mellékeljük.”¹²

2. (A falu Sztálin Tartomány Kőhalom rajonjához való csatolásáról): „A falu átcsatolásával kapcsolatosan a következő a helyzet: Berszán nevű képviselő mikor a faluba megérkezett legelőször az alapszervezeti titkár lakására ment, ahol az alapszervezeti titkárral megvitatták a község átcsatolásának kérdését illetve lehetőségét, miután együtt el mentek a községbe, utközben hozzájuk csatlakozott Feleki János falufelélős, Tamás István, János Imre

---

11 Uo.

12 Uo. 70. f.

falusi dolgozók, beszélgetve a /község/ falu irodája előtt közbe megérkezett a tanító is aki azon a napon Derzsbe volt pedagógiai köri gyűlésen, és együtt bementek az irodába ahol Berszán képviselő a benei néptanáccsal beszélt Hegyes falu legelőjének ügyébe. Közben az alapszervezeti titkár és a falufelölös, megkérték a tanítót, hogy kínálja meg Berszánt egy kis falnivalóval és pálinkával. Valamennyien a tanító lakására mentek ahol pálinkáztak és ettek, közben a falufelölös elküldte Székely Tamás. id. dolgozót aki velük volt, hogy a falu alsó részét hívja meg gyűlésbe, mely gyűlést Berszán elvtárs fog levezetni a falu átcsatolása érdekébe. Innen a kultúrotthonba mentek ahol a székelyloki kultúr csoport szerepelt, mely megzavarta a tervbe vett gyűlés megtartását, így a kultúrotthontól Berszán tartományi képviselő eltávozott. Azt nem tudják alátámasztani hogy a tanító egyáltalán beszélt volna valamit Berszán képviselővel. Annális inkább hogy egy perccig sem volt külön vele.”¹³

3. (A malackereskedésről): „A tanító beismerte hogy neki volt malacos kocája, ezekhez a malacokhoz még vásárolt Román Jánostól malacokat, ezeket piacra vitte, és állítása szerint saját öccsének adta el. Ez a tény fenn áll” – állapította meg a bizottság.

4. (Elutasítja a pártalapszervezet irányítását): „A párt alapszervezet büro tagjait kikérdeztük, hogy miből áll az, hogy a tanító nem fogadja el a párt, alapszervezet irányítását. A következőket tudták felhozni. Az alapszervezet kijelölt egy tagot aki a tanítótól mint kultúrigazgatótól átvegye a pénztár kezelését. A tanító kérdést intézett a rajoni kultúr osztály vezetőjéhez Fenyédi Gábor elvtárshoz aki ezt a választ adta, hogy köteles beszámolni a vezető szerveknek ahányszor ezt megkövetelik, de a pénztárért ő felel. A tanító a pénzkezelésről beszámolt az alapszervezet előtt. A másik felhozott eset az, hogy a tanítót utasították, hogy az iskolánál dolgozó altisztet, akinek 22 évi szolgálata van, váltsa le és a helyébe az egyik alapszervezeti tag leányát tegye be. Feltett kérdéseinkre valamennyien egyhangúan a büro tagjai kijelentették, hogy az

---

13 Uo. 71. f.

altiszt rendszeresen végzi munkáját [...] Ez az ügy törvénytelen és a községi végrehajtó bizottsághoz tartozik [...] más esetet nem tudtak felhozni, amikor megtagadta volna az alapszervezet irányítását.”¹⁴

A kivizsgálási jegyzőkönyvből tehát az is kiderül, hogy a tanító az egyik feljelentő büro tag lányát kellett volna az altiszti beosztásba alkalmazza.

5. (Támogatta a kulák felmentéseket): A tanítónak a kulák felmentésekben játszott szerepe tisztázatlan maradt a kivizsgálás után, mert nem akadt tanú, aki ezt megerősítette volna: „a feljelentő maga hallotta mikor a tanító a kulákság alól felmentett egyénnek kijelentette, hogy neki köszönheti felmentését, mással nem tudja bizonyítani, mindhogy ő a feljelentő, e kérdésben nem tudunk dokumentálódni”¹⁵ – zárta le e vádpont tisztázását a kivizsgáló bizottság.

6. (Kukoricát tulajdonított el): A rendeletileg (308/1953.) állami tulajdonba vett földterületen termelt kukorica saját célra történt felhasználásáról a megkérdezett tanuk közül senki nem mondott a tanítót terhelő bizonyítékokat.

7. (Kulákokat bújtatott): A kulákok elbujtásáról tett kijelentésről, a feljelentés szerint „habár ott jelen volt még két másik dolgozó is” a kivizsgáló bizottság előtt egyedül csak a feljelentő hallott, így a bizottság ennél a vádpontnál sem tudott egyértelműen dokumentálódni.

8. (Védelmébe vette a kulákokat a táncból való kiutasításkor): A tanító szembeszegüléséről a kulákok kultúrházból történt kiutasításakor senki nem tudott a kérdezettek közül, az egyik alapszervezeti tag kijelentette, hogy „amikor a néptanács elnöke kiutasította a kulákokat, ő jelen volt, de a tanító nem szólt egy szót sem.”

9. (Elrejtette kecskéit az állatszámáláskor): Az állatösszeírás előtt, a feljelentés szerint, az apaállat gondozónak eladott, majd visszavett kecskékről a bizottság előtt kihallgatott gondozó el-

---

14 Uo.

15 Uo.

mondta, hogy a tanító „megkérte, hogy engedje meg, hogy a kecskéit tegye be a pajtájába, mert neki nincs megfelelő helye. A tanító szénát is vett a kecskék részére [...] Megegyeztek, hogy a kecskéket adja el neki. A tanító beleegyezett és úgy beszélték meg, hogy amikor a fizetését megkapja a bikagondozó kifizeti a két kecskét a tanítónak miután a 400 lej összegből levonják az egyhónapi tartásdíjat és kezelési díjat. Mint hogy a bikagondozó hosszabb ideig nem fizette ki a kecskék árát, egy napon a tanító hazavitte a kecskéket.”¹⁶

Ebben a – talán körmönfont módon kitalált – történetben a bikagondozó gondosan álcázza azt a feljelentők szerint fennforgó tényt, hogy az egész akció azért történt, hogy ne a tanító nevében szerepeljenek a kecskék az állatösszeíráskor. Kideríthetetlen, hogy az alku miért volt fontos az apaállat gondozónak.

A kivizsgáló bizottság konklúziói, javaslatai

A kivizsgálási kiszállásokról készült két jegyzőkönyvben a bizottság a társadalmi szerepek, viszonyok és kapcsolatok két, egyes vonatkozásokban markánsan eltérő változatát fogalmazta meg.

Az első kivizsgálás konklúziója csak annyi volt, hogy a feljelentők rokonok, a jelentést összeállító aktivista személyes ellentétben van a tanítóval, a feljelentés személyi bosszúból történt. A tanító népszerű, a falu 90%-a mellette áll. Semmi nyoma nincs a jegyzőkönyvekben, hogy a bizottság a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának szankcionálási javaslatokat tett volna. A tanító feltehetően kérte is az új kivizsgálást, de utasítást adhatott erre a rajoni vb is. Erre 1956. április 12-én került sor. A két kivizsgálás között eltelt közel egy hónap alatt nem érkezett több feljelentés a rajoni szervekhez.

A második kivizsgálás jegyzőkönyve a kapcsolatok, változó magatartások, érdek- és szerepviszonyok részletesebb rajzát nyújtja. Nyilván ez a helyzetkép a bizottság ideologikus konstrukciója

---

16 Uo. 72. f.

a faluban tapasztaltakról: „Megállapítottuk, hogy a feljelentés értelmi szerzője Sipos Andor képviselő, aki személyes ellentétben áll a tanítóval. Ő az egyedüli, aki kijelentette, hogy nem áll be a társulásba, amíg a tanító ott van, a felesége azonban kijelentette, hogy azután sem állnak be ha a tanító elmegy, mert ő nem egyezik bele semmilyen körülmények között. A feljelentést aláíró elvtársak kivétel nélkül arra hivatkoznak, hogy a feljelentésben szereplő vádakat Sipos Andor képviselőtől hallották.

A továbbiakban megállapítottuk, hogy a feljelentésben szereplő mind az 5 elvtárs rokon kapcsolatban vannak egymással és teljesen a képviselő befolyása alatt vannak. Az alapszervezet egyes tagjai nem tartják helyesnek a képviselő magatartását, sem azt, hogy képviselő lett, mert neki tulajdonítják azt, hogy az alapszervezet két részre szakadt, véleményük az, hogy az ilyen embernek nincs ott a helye, akinek az apja 10 évig liberális falusi bíró volt. Ugyanakkor Sipos Andor képviselő erőszakos és durva magatartást tanúsít, több dolgozót megpofozott a faluban. Megállapítottuk, hogy Gábor Tibor rajoni insztruktor által készített jelentéshez az előző feljelentésben szereplő elvtársak adták az adatokat, Gábor elvtárs pedig nem vizsgálta ki az ügyet, mert a bálon személyes összetűzése volt a tanítóval, a felesége miatt, akivel az elvtárs igen sokat táncolt.

Megállapítottuk, hogy a tanító nagyon anyagias, bizonyíték a malackereskedés, a kecskékkal folytatott cseréje, úgy szintén kifejtett fogorvosi tevékenysége és a megrendezett keresztelő, amiből anyagi hasznot húzott, nagymértékben fecsegő ember, intézgeti a falu ügyes-bajos dolgait. Az is valószínű, hogy a Kőhalmi rajonban jobban érezte magát, mert községi képviselő és végrehajtó bizottsági tag volt. Tény az is hogy a falu 90%-ka mellette van, sok a komája a faluban, és olyanok, akiknek egyes dolgait intézte, amit az alapszervezet tagjai is kijelentettek.

Javasoljuk a rajoni végrehajtó bizottságnak, hogy a tanítónak adja feladatul a társulás megszervezését annál is inkább, hogy ő ezt vállalta amennyiben erre feladatot kap. Tekintettel arra, hogy

a faluban elég rég dolgozik, figyelemmel a fentebb leírt megállapításunkra, javasoljuk, hogy az iskolaév befejezésével helyezték át egy más iskolához.

Gábor Tibor rajoni insztruktor szankcionálását javasoljuk azért, mert aláíratott egy olyan jelentést Pál Sándor elnök elvtárssal amit nem vizsgált ki és nem felel meg a valóságnak.

Sipos Andor képviselővel kapcsolatosan az a javaslatunk, hogy a legközelebbi pótválasztás alkalmával legyen lecserélve, annál is inkább mert a dolgozók véleménye, hogy ő azt a tevékenységet folytatja, amit az apja 10-éven át, míg a liberálisok falusi bírója volt.”¹⁷

Értelmezés

A két jegyzőkönyvből kibontakozik a falu társadalmában a tekintélyért, a befolyás megszerzéséért, a társadalmi hatalomért folytatott harc és a falu társadalma feletti uralom létrejöttének egy epizódja. Felvillan több kapcsolathálózati konfiguráció, különböző interakciós struktúrák: a tanító és a falu lakóinak viszonya, a tanító és képviselőtársai közötti viszony, a helyi pártalapszervezeten belüli érdekellentétek.

A feljelentések és kivizsgálások időszakában két fontos társadalmi probléma izgatta a falut: a társulás szervezésének elkezdése és a közigazgatási átcsatolás lehetősége. A környék falvaiban ekkor már voltak kollektív gazdaságok és társulások, hírek keringtek a kollektívekből kizárt, meghurcolt kulákokról. A falu lakóinak többsége valószínűleg nyugtalanul tekintett a jövőbe.

A közigazgatási átcsatolás lehetősége azért állt az érdeklődés középpontjában, mert ettől a földek alacsonyabb termékenységi kategóriába sorolását várta a lakosság, ezzel pedig kevesebb terményadót, állami beszolgáltatási kötelezettségeket kellett volna a gazdáknak törleszteni.¹⁸

---

17 Uo.

18 Az ötvenes években a paraszti gazdaságokra kivetett terményadó mennyiségének megállapításánál figyelembe vették a szántóterületek termékenységi kategóriáit. E minőségi kategóriákat nem a tényleges termőképesség alapján, hanem adminisztratív úton állapították meg, ami sok elégedetlenség forrása volt.

A tanító mindkét kérdés kimenetelében kulcsfigura volt: korábbi kapcsolatai a Kőhalom rajoni vezetéssel, valamint a társulás előkészítésében vállalt szerepe középponti szereplővé tették.

A közigazgatási átszervezést mások is – köztük a feljelentők! – támogatták: a Sztálin tartományból érkezett aktivista hívására az alapszervezeti titkár a falu mozgósítására küldött ki egy embert, majd később a feljelentő csoport teljes létszámban a szomszéd rajonba utazott, hogy az átcsatolás lehetőségéről tájékozódjon. Valószínű, hogy ez a csoport szerette volna kisajátítani az esetleges átcsatolás kedvezményei után várható elismerést. Ezért „felejtették el”, hogy a két héttel korábban aláírt jelentésben a tanító elleni egyik vád az átcsatolás melletti agitálás volt.

A társulás szervezésének lehetőségéről megoszlott az alapszervezet – és minden bizonnyal a falu – álláspontja. Az ellenzők Sipos képviselő körül csoportosultak. A kivizsgáló bizottság meggyőződött, hogy „a feljelentők és elsősorban Sipos Andor képviselő mindenképpen el akarják odázni a társulás szervezését”, a társulásba való belépést a tanító eltávolításától tették függővé. A második kivizsgálás alkalmával a „feljelentést aláíró elvtársak kivétel nélkül arra hivatkoztak, hogy a feljelentésben szereplő vádak Sipos Andor képviselőtől hallották.”¹⁹ A tanító a rajoni kihallgatáson vállalta, hogy megszervezi a társulást a faluban, de elképzelhető, hogy csak szorongatott helyzetében szánta el magát erre az ígéretre.

A feljelentőkről a kivizsgálók kiderítették, hogy rokonai kapcsolatban állnak. Ezt a tényt mindkét konklúzió tartalmazta, a kivizsgálók ezt mint a feljelentésbe foglalt vádakat megingató tényállást kezelték.

A tanító ellen felhozott vádak (magánkereskedelem, anyagi haszonra törekvés, a szocialista termelőszervezetek létrehozásának és a kulákok társadalmi kirekesztésének ellenzése, közjavak utulajdonítása, állatok rejtegetése) olyan súlyos cselekedetek és

---

19 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 72. f.

magatartásmódok, amelyek idegenek voltak a szocialista állam ideológiájától. A rendszer nem tolerálta az egyén gazdasági önállóságra, vagyonosodásra törekvését, az efféle magatartást a hatalom kifejezetten üldözte, büntette.

A kivizsgálók előtt nyilvánvaló volt a tanító széleskörű helyi társadalmi támogatottsága, tekintélye. A tanító túlzott büntetése kockázatos lett volna: a bizottságnak nemcsak a saját tekintélye forgott kockán, hanem új akadályokat gördített volna az egyelőre amúgy is bizonytalan kimenetelű politikai cél – a mezőgazdaság szocialista átalakítása – helyi megvalósításának útjába. Ezért inkább a rendszer támogatásának feladatát osztották a tanítóra (társulás szervezése) és azonnali szankció helyett csak távlati áthelyezését javasolták. Ez utóbbi az adott társadalompolitikai légkörben nem minősült súlyos büntetésnek: ebben az időszakban jóval kisebb vétségekért is zártak ki alkalmazottakat a tanügyből.

A rajoni vezetőknek a lokális konfliktust úgy kellett megoldaniuk, hogy a (makro)politikai célok érvényesítésének feltételei ne romoljanak. Ezen a ponton kapcsolódik a kivizsgálás kimenetele az általános társadalmi folyamathoz. A kivizsgálásnak az uralomgyakorlást kell támogatnia, olyan megoldásokat kell alkalmazniuk, hogy tovább erősödjön a falu függősége a központtól. Ennek legkézenfekvőbb módja az volt, hogy a széles társadalmi támogatottsággal bíró tanítót megbízták a társulás megszervezésével.

A jegyzőkönyvek eltérő módon világítják meg a helyi erőviszonyokat, a szereplők közötti kapcsolatokat. A kivizsgálók helyzetértelmezéseiben, a viszonyok és kapcsolatok feltárásában némely feljelentő teljesen az ismeretlenségben marad, mások kiemelkednek a névtelenségből. Sipos képviselő tekintélyes család tagja, egyes alapszervezeti tagok szerint politikai hiba volt, hogy bekerült a képviselőtestületbe. Az eltávolítását javasolók előtt nem az „elvtársiatlan” magatartása esett súlyosan latba („több dolgozót megpofozott” – nem derül ki, hogy kikkel, miért keveredett konfliktusba), hanem társadalmi származása: az apja tíz éven át a Nemzeti Liberális Párt falusi bírója volt. Sipos társadalmi

származásának többszöri felidézése a második jegyzőkönyvben a bizottságnak azt a következtetését erősíti meg, hogy ő volt a feljelentések értelmi szerzője. A bizottság konstrukciójában a függőségi viszony megerősítésére, a hatalmi érdekek érvényesítésére törekszik: leszűkíti a szövevényes helyi viszonyokat, miközben megtalálja a bűnbakot, egyre elnézőbb az apparátushoz közel álló személyekkel. Amilyen mértékben emelkedik ki Sipos Andor alakja a feljelentők csoportjából, ezzel párhuzamosan halványul el mások – köztük az aktivista – szerepe az események láncolatában. A hatalmi-politikai viszonyokból, érdek-összefonódásokból következik, hogy a bizottság igyekszik kisebbiteni a rajoni instruktor szerepét a feljelentések megfogalmazásában. A második kivizsgálási jegyzőkönyvben már éppen csak utalnak a tanítóval való személyes konfliktusára. Az aktivistát ugyan szankcionálásra javasolja a bizottság, de ennek voltak egészen ártalmatlan formái, mint pl. figyelmeztetés, utolsó figyelmeztetés, írásbeli megrovás, stb.

Szembetűnő a szerepek és viselkedések ambivalenciája: pl. az alapszervezeti titkár annak ellenére, hogy aláírta a feljelentést, a tanítót arra biztatja, hogy kérjen új kivizsgálást, mert semmi nem igaz az egészből. A viselkedéseknek ezeket a fordulatait a szerepviszonyok világítják meg: a falusi párt-alapszervezeti titkár, a községi néptanács elnöke aligha gondolhattak arra – feltéve, hogy szerettek volna megőrizni pozícióikat –, hogy nem írják alá a rajoni pártaktivista által eléjük tett feljelentést. Ezt azonban az első adódó alkalommal készek voltak megtagadni, sőt az átcsatolás támogatására mozgósítják a falut, új kivizsgálás kérésére biztatják a tanítót. Sipos képviselő a kivizsgáláson már nem állítja, hogy a tanító a társulás szervezését akadályozta volna.

Felvetődik a kérdés, hogy miről is van szó ebben az ellentmondásos viselkedés- és viszonyulásmódokkal megformált társadalmi beszédben? Egy zűrzavaros történet álnok szereplőkkel? Aligha. Úgy vélem egy kisléptékű, de a helyieknek igen fontos politikai játszma lefolyása látható – oly mértékben, amennyire ezt a

fennmaradt nyomok lehetővé teszik –, amely során a falu érdekcsoportjai keresik a fölöttük uralkodó hatalommal az előnyös kiegyezés módozatait. Időleges politikai szövetségek szerveződnek, majd enyésznek el. Amikor például a faluba érkezik a Kőhalom rajoni aktivista – ez a nap, március 4. éppen a két feljelentés közti időszakra esik – az átcsatolás ügyében, az alapszervezeti titkár és a falufelelős (mindketten a feljelentők csoportjából) „valamennyien a tanító lakására mentek, ahol pálinkáztak és ettek.”²⁰

A tanító elleni feljelentés része a társulás szervezését halogató és az átcsatolást sürgető stratégiának. Ezt az öttagú rokoni csoport képviselte, annak ellenére, hogy a második feljelentésben azt állították, hogy „mi nem akarunk a rajontól elkerülni” és a tanítót vádolták azzal, hogy az „átszakadás” érdekében bujtogatja a falu népét. A feljelentés megszerkesztésében segítőtársra akadtak a pártaktivistában, akinek beavatkozását az ügybe személyes okok motiválták: „személyes összetűzése volt a tanítóval, akinek a feleségével az elvtárs igen sokat táncolt” – állapította meg a kivizsgálás.

A hatalom a közerkölc és a magánerkölcs egybemosásával, bűnbakok állításával, szankciókkal erősíti a függőségi viszonyokat, az alávetettek csoportjai olykor álságos fordulatokkal próbálnak érvényt szerezni érdekeiknek. Úgy gondolom, a kivizsgálásokról olykor töredékesen fennmaradt források elemzésének fontossága a közelmúlt történetének kutatásában nem eléggé hangsúlyozható. Hozzásegít a társadalmi viszonyok bonyolultságának, a különböző szereplők stratégiáinak, a kontextusok sokféleségének, a társadalmi játszmák kereteinek, belső dramaturgiájának megismeréséhez, a hatalmi és lokális szintek közötti kapcsolatokban szereplők magatartásmódjának megértéséhez. Nem utolsó sorban az uralomgyakorlás eszköztárának, a társadalmi fegyvelmezés formáinak, hatékonyságának megismeréséhez.

---

20 Uo. 71. f.